

Grüll Tibor

Zsidó–keresztény kapcsolatok a késő antikvitásban

*Severus de Minorca levele a helyi zsidó közösség áttérítéséről**

A zsidóság és kereszténység nem éppen problémamentes viszonyában korszakos jelentőségű fordulat állt be a IV–V. század folyamán. Az eleinte zsidó szektának, majd üldözendő babonaságnak tartott kereszténységből Konstantin türelmi rendelete nyomán előbb valamennyi vallási közösséggel egyenjogú felekezet, majd Theodosiustól kötelező államvallás: *vera et orthodoxa catholica fides* lett. E négy évszázados folyamat során a katolicizmus mind az elméleti teológia, mind a vallási praxis szempontjából elhatárolódott a saját gyökerét jelentő zsidóságtól, és kialakította a maga sajátos judaizmuskoncepcióját, amelynek alaptétele az volt, hogy a zsidóság nemcsak mint államalkotó nemzet, hanem mint „Isten népe” is elveszítette létjogosultságát.

De mi jellemezte az üldözöttből üldözővé váló keresztények és a zsidó vallásukat továbbra is híven követők viszonyát a mindennapokban? Az erre adható választ behatárolja a korszakra vonatkozó források jellege és mennyisége. A legfontosabb írott források: keresztény részről az egyházatyák iratai, a pápai levelek, a különféle szinódusok aktái; zsidó részről mindenekelőtt a posztbiblikus irodalom: a Misna, a Talmud és más rabbinikus írások. Mindezeket kiegészíthetjük a császári rendeletekkel, amelyek időnként reflektálnak a két nagy felekezeti egymás közti viszonyával, illetve belső életével kapcsolatos eseményekre. E felsorolásból is kitészik, hogy ezek a dokumentumtípusok többségükben nem, vagy csak elvétve járulnak hozzá a zsidó–keresztény koegzisztencia mindennapjainak feltárásához.

A késő antik diaszpórai zsidóság irodalma – ha egyáltalán beszélhetünk ilyesmiről – teljesen elveszett. „Az ókori zsidó irodalom legújabb kutatása

egyetlen nyelven és műfajban sem tudott olyan zsidó művet felmutatni, amelyről tudhatnánk, hogy a diaszpórában 312 és 440 között született” – írja Fergus Millar, a szakterület ma élő legjelentősebb tudósa (Millar, 1992, 110. o.).¹ A keresztény források esetében viszont éppen a bőség zavara okoz gondot. A hatalmas mennyiségű teológiai irodalomról nagy általánosságban elmondható, hogy a kortárs zsidó valóság nem nagyon érdekli. Az ókeresztény irodalom zsidókra vonatkozó gazdag anyagának feltárását még csak részben végezték el (Krauss, 1892–1893), általában kevés figyelmet fordítva a keresztény–zsidó együttélés mindennapjaira (Millar, 1992, 113. o.). Az *Alltagslebenforschung* legfontosabb forrását – írott dokumentumok hiányában – a régészet jelenti. De vajon milyen régészeti források állnak rendelkezésre a zsidó–keresztény együttélés kutatásához? Mindenekelőtt a feliratok. Az ókorból nagyjából ezerhétszáz, zsidóktól származó vagy velük kapcsolatos epigráfiai emlék maradt ránk, melyek többsége sírfelirat. A *Corpus Inscriptionum Judaicarum* összesen 1539 feliratot tartalmaz,² az európai diaszpóra epigráfiai emlékeit újabban David Noy gyűjtötte össze (Noy, 1993–1995). A nem feliratos régészeti anyaggal kapcsolatban a kutatók kiemelik a speciálisan zsidó anyag azonosítási nehézségeit (Rutgers, 1992). Rutgers szerint az ókorban igen kevés temetőnek mutatható ki felekezeti jellege. Venosaban (Basilicata) 1853 óta ismerünk egy zsidó katakombát, amelyet – csakúgy, mint a tarantoit (Apulia) – az ott talált mécsesek alapján zsidók és keresztények együtt használtak.³ A siracusai zsidó leletek értékelése még nehezebb: itt a *dei Cappucini* temetőben kerültek elő olyan mécsesek, amelyeken menóra-ábrázolás látható. Belloni, Trigila és Bonaiuto te-

metőiben szintén zsidó és keresztény szimbólumokkal díszített lámpások mutatnak a keresztények és zsidók közeli kapcsolataira (Rutgers, 1992. 112–113. o.). Keresztény temetőikben elhelyezett zsidó hypogeumok felbukkannak még Agrigentóban, Mazzarinóban és Noto Anticában (Szicília); S. Antiocóban (Szardínia); Rabat/Mdinában (Málta); Doklea/Dukljban (Jugoszlávia); Thesszalonikiben és Kis-Ázsia különböző városaiban; továbbá Türoszban, Alexandriában, Teucheirában, valószínűleg Karthágóban, Edessában és talán az észak-arábiai Egrában is. A Jeruzsálemtől délre, Beth Guvrinban végzett ásatások mutatják, hogy az együtt temetkezés szokása a Szentföldön sem volt ismeretlen. Úgy látszik, a Tertullianus által megfogalmazott „*vivere licet cum ethnicis, commori non licet*” (élni lehet a pogányokkal, de meghalni nem) elve csak lassan hódított teret a gyakorlatban.⁴ Ambrosius 393-ben hajtott végre egy „mentőakciót”, amelynek során két kivégzett keresztény mártír, Agricola és Vitalis holttestét vitette ki a zsidók temetőjéből: „*inter ipsoorum (sc. Judaeorum) sepultura*” (akiket közéjük [ti. a zsidók közé] akartak temetni). Milánó püspöke azt is hozzáfűzi, hogy az eset nem volt egyedülálló.⁵

A minorcai Severus püspök alábbiakban közölt beszámolója a késő antik zsidó történelem egyik ritka és becses forrása. Műfaja elüt a kor antijudaista egyházi irataitól. Ha Severus beszámolójáról lefejtjük a kötelező teológiai sallangokat, többé-kevésbé hiteles, életszerű beszámolót kapunk arról, hogyan hajtották keresztvíz alá a hajdan virágzó minorcai zsidó közösséget az V. század elején.

Történetünk azonban nem e kis Baleár-szigeten, hanem Palesztinában vette kezdetét. A 415 decemberében rendezett dioszpoliszi zsinaton Palesztina püspökei felmentették tisztségéből az eretneknek tartott Pelagiust. Ezzel egy időben bukkantak rá a jeruzsálemi ősegyház első mártírjának, Istvánnak ereklyéire, amelyeket egy spanyol presbiter, Avitus de Braga kérésére nyomban Hispániába akartak vinni, hogy az ott élő, barbár háborúk által szorongatott hittestvéreket megsegítsék vele (*Epistula Aviti = PL XLI, 805–808. o.*). A nem éppen veszélytelen útra Augustinus követje, a nagytekintélyű Orosius vállalkozott.

A zsidók minorcai tragédiája tulajdonképpen a véletlennek volt köszönhető. Severus beszámolója szerint „mikor egy bizonyos presbiter” (mint már tudjuk, ez Orosiust jelentette) a szent csontjaival

– eredeti céljával ellentétben – nem tudott átkelni Spanyolországba, azokat átmenetileg a minorcai Mago városka mellett lévő plébániatemplomban helyezte el. Minorca püspöke egyértelműen „a szent jelenlétének” tulajdonítja a Baleár-szigeti teljes zsidó közösség áttérítését. István protomártír ereklyéi végül is Africában kötöttek ki, ahol szintén „jellek és csodák” követték őket: a legismertebb gyógyulási történeteket Augustinus beszéli el főművében (*De civitate Dei* XXII, 8).

A minorcai események pontos dátuma is ismert: Severus leírása szerint a zsidók megtérítése nyolc nap alatt zajlott le, Honorius tizenegyedik és Constantinus második consulsága után, ami a 417–418. esztendő jelent. A nyolcnapos periódus húsvét oktávjának felel meg, amivel a szerző azt akarta sugallni, hogy a térítés mintegy az egyházi ünnep szerves részét képezte. A színhely megválasztása sem véletlen. Severus akkurátusan írja le a sziget elhelyezkedését: körülbelül félúton helyezkedik el Mauretania Caesariensis és Hispania között; 30 mérföld hosszú és 10 mérföld széles; két végén két városka (*parva oppida*) található: *Iamo (na)* (Ciudadela?) nyugaton és *Mago* (Mahón) keleten. Ez a „kicsiny, száraz és zord voltát tekintve valamennyi föld közül a legutolsó” sziget azonban éppen azért válhat példázatértékűvé a hívők szemében, mert az apostol szerint „a világ megvetettjeit (*contemptabilia mundi*) választotta ki az Isten, hogy a valamiket megszégyenítse” (1Kor 1,27).⁶ A sziget két végén fekvő város is példázattá válik a történetben: az *Ecclesia* és a *Synagoga* toposszá vált ellentétét fejezi ki, mégpedig szokatlanul alantas és durva stílusban. Míg *Iamó(ná)*-ban – Severus püspök székelyén – egyetlen zsidó sem tudott megtelepedni, addig Mago fő erősségüknek számított; ezért az előbbi városban egyáltalán nem voltak veszélyes állatok (farkasok, rókák, kígyók és skorpiók), vagy ha igen, elveszítették ártó képességüket; az utóbbi település viszont valósággal nyüzsgött az emberre ártalmas, veszélyes mérgű állatoktól.⁷ Severus azt is hangsúlyozta, hogy a sziget keresztény lakossága Szent István ereklyéit tekintette pártfogójának (*patrocinium*), míg a zsidók Theodorus segítségével reménykedtek, aki amellet, hogy a közösség főrabija volt, Mago város *defensoraként* és *patronuaként* is működött, emellett gazdag ember is volt: családi birtokai Mallorcán és a kontinensen feküdtek.

A magói zsidók megtérítésének céljából Severus először egy figyelmeztető körlevelet

(*commonitorium*) adott ki, amelyben felszólította a zsidókat a keresztség felvételére.⁸ Ezután a vezetése alatt álló iamó(na)i gyülekezettel Magóba vonult. A harminc mérföldes utat – mint írja – olyan könnyedén tették meg, mintha csak egy városszéli villába hívták volna meg őket egy „garden partyra”. Odaérve felszólították a helyi zsidókat, hogy vonuljanak a templom elé, és magyarázzák meg, miért nem akarják felvenni a kereszténységet. A zsidók ezt azzal hárították el, hogy szombat lévén nem mehetnek sehová. Közben viszont fegyvereket halmoztak fel a zsinagógában. Erre a keresztények tömege a tanház elé vonult, és kitört a háború. Severus szerint meglett korú zsidó asszonyok (!) kezdték el hatalmas kövekkel (!) dobálni a bárány szelidségű keresztényeket (az utalás István protomártír halálára ugyancsak kézenfekvő, lásd *Apostolok cselekedetei* 7. fejezet), akik erre – püspökük tiltakozása ellenére – felgyújtották a zsinagógát. Igaz, a Szentírás-tekerceket volt idejük kimenteni onnan, nehogy azok a „hitszegő és áruló istengyilkosok” kezében maradjanak. Severus ezután győzelmi himnuszokat énekelve tért vissza gyülekezete élén a templomba.

Ezután kezdődtek el a megtérések. „Első zsengeként” egy Rúben nevű zsidó keresztelkedett meg (a név példázatszerű nyilvánvaló, hiszen Rúben Jákób elsőszülöttje volt), de az igazi győzelmet Theodorus megtérítése jelentette. A keresztények – püspöküket is beleértve – úgy tűnik, tisztában voltak azzal, hogy Theodorus műveltségével és törvényismeretével nem tudják felvenni a harcot. Ezért Rúbennek, volt hitsorsosának kellett meggyőznie őt, felettébb érdekes érveléssel: ő kitért zsidóként püspökök között ül, akik előtt Theodorusnak állnia kell; de ha megtér, a helyzet megfordul: ő fog ülni a püspökökkel, míg Rúben állni fog előttük. Severus ugyancsak részletesen beszéli el Theodorus testvéreinek, a hispániai háborúk elől a szigetre menekült Meletiusnak és Innocentiusnak megtérését. Ők egyszerűen belátták, hogy törvényen kívülé helyezett vallásukkal nincs hová menekülniük, ezért kikeresztelkedtek. A vezetők kitérésének hatására végül az egész hitközség: összesen 540 fő hajtotta fejét a keresztvíz alá.

Severus beszámolója a korszak zsidóságának társadalmi helyzetére vonatkozóan több konkrét és hiteles utalást is tartalmaz, többek között ezért is tekintjük fontos történeti forrásnak. A püspök tudósít a sziget zsidó lakosságának szociális helyzete-

téről, valamint a zsidó és keresztény lakosság kapcsolatáról. Eléggé közismert tény, hogy a római császárok politikája Nagy Konstantin emlékezetes húsvéti levele után (325) kezdett zsidóellenes jellegűt öltetni. A *religio licita*-ból (engedélyezett vallás) Theodosiustól kezdve *superstiti*óvá (babonáság) degradálódó zsidó vallás hívei ellen a IV. század nyolcvanas éveitől szaporodtak el a tömeges atrocitások. Az első ismert zsinagógaégetés az Eufratész melletti Kallinikonban történt 388-ban, a helyi püspök kezdeményezésére. Mikor az eseten felháborodó Theodosius rendeletben akarta biztosítani a zsinagógák védelmét, Ambrosius, Milánó püspöke így festette le neki a zsidók imaházait: „*perfidiae locus, impietatis domus, amentiae receptaculum, quod deus damnavit ipse*” (álnokság helye, kegyetlenség háza, örültség fogadója, amit maga Isten is elítél) (*Epist.* XL, 14). Nagyjából ugyanebben az időben Antiókiában Ióánnész Khrüszosztomosz a zsinagógát „démonfészeknek, rablótanyának, vadak odújának, a bálványimádás helyének” nevezte (*Adversus Judaeos* I, 3 = PG XLVIII, 847). Kifakadásának oka: az antiókhiai keresztények nem őrizkedtek eléggé a zsidó vallás „mérgetől”, sőt némelyek odáig merészkedtek, hogy felkeresték a zsinagógákat, és együtt töltötték el a pászkaünnepet a zsidókkal. Egy különbség azonban Kallinikon, Antiókhia és Minorca között kézenfekvő: míg az előbbieket jelentős római településeknek számítottak,⁹ az utóbbi hozzájuk mérten valóban jelentéktelen helynek minősült. De zsinagóga gyújtogatásokról és erőszakos térítésekről máshonnan is értesülhetünk. Az alexandriai Kürillosz püspök alatt a helyi zsinagógát megtámadták, a zsidókat elűzték és később betérítették (Szókratész: *Ekklesiásztaiké bizistoria* VII, 13, 15). Az edesszai Rabbula püspök a helyi zsinagógát templommá alakította, és – jellemző módon – Szent István protomártír emlékének szentelte (*Chronicon Edessae* 5. = TU 9 [1892], 106). Az itáliai Dertona város első püspökének, Innocentiusnak életrajzában olvashatjuk, hogyan űzték el a keresztséget felvenni nem akaró zsidókat a városból, rombolták le a zsinagógát, és alakították templommá (*Acta Sanctorum*, 484. április 2.). A mauretániai Tipasa város szentje, Salsa egy pogány templomot romboltatott le, amiből először egy zsinagógát, majd egy templomot alakítottak ki (*Passio Sanctae Salsae* 3. = *Catalogus hagiographicorum Latinorum* I [1889], 346,32). Konstantinápolyban a Khalkoprakteia körzetben Pulcheria császárné

alakított át egy zsinagógát a Szent Szűz tiszteletére emelt templommá (Theophraszosz: *Kbrónaka* 102. ed. DeBoor). De hasonló esetekről értesülhetünk Rómából és Ravennából is.

A császárok egy darabig törvényi úton megpróbálták a zsinagógák működésének feltételeit biztosítani, illetve a megrongált épületeket helyreállíttatni. A kallinikoni rombolás után 393. szeptember 29-én Theodosius így írt a *Comes et magister utriusque militiae per Orientem*nek: „Eléggé közismert, hogy a zsidók felekezetének [működését] semmilyen törvény nem tiltja. Ezért módfelett felháborított bennünket, hogy néhány helyen betiltják összejöveteleiket. Ennélfogva Magasztos Nagyságod e parancs kézhezvétele után kellő eréllyel tiltsa meg azok túlkapásait, akik a keresztény vallás nevében bármilyen jogtalanságra készülnek, és megkísérlik lerombolni és kifosztani a zsinagógákat”.¹⁰ Hasonló törvényeket a következő negyed században mind keleten mind nyugaton kiadtak a császárok: Arcadius, Honorius, majd II. Theodosius (*CTb* XVI, 8, 12 [397]; XVI, 8, 20 [412]). Csak közvetett értesüléseink vannak arról, hogyan reagáltak a zsidók a keresztények erőszakos akcióira. Egy 420-ban (csaknem a minorcai esettel egy időben) kiadott törvény arra kötelezi a zsidókat, hogy ne provokálják a keresztény támadásokat (*CTb* XVI, 8, 21). Az eset mögött az állt, hogy a purim-ünnepen a zsidók az Eszter könyvében szereplő gonosz Hámán bábfiguráját végighurcolták a városon, majd elégették. Emellett rendeletek sorával tiltották be új zsinagógák építését a birodalomban (*CTb* XVI, 8, 25 [423]; XVI, 8, 27 [423]; *Nov. Tb.* 3, 3 [438]). A már addig elvett és templommá alakított zsinagógákat úgy kell hagyni, de cserébe más helyen a zsidók számára imaházat kell építeni, valamint elrabolt kincseiket (vagy az annak megfelelő pénzüsszeget) vissza kell szolgáltatni (*CTb* XVI, 8, 25 [423]). Severus is akkurátusan megjegyzi műve végén, hogy az ezüstötket visszaadták a zsidóknak, nehogy rablással és fosztogatással vádolhassák őket.

A zsinagógarombolások a VI. században is tovább folytatódtak. 576-ban Avitus, Arverni püspöke égette fel a helyi zsinagógát, és állította a zsidókat a megtérés vagy a száműzetés választása elé (Greg. Tur. *Hist. Franc.* V, 11). Kb. ötszázán választották az előbbi lehetőséget, a többiek Marseilles-be költöztek. 583-ban Chilperic király rendelte el a párizsi zsidók tömeges megkeresztelését (*ibid.* VI, 17). 591-ben Narbo és Arelate püspöke kötelezte

a zsidókat vallásuk elhagyására, amit Gergely pápa is helyeselt (Greg. *Epist.* I, 45). Sisebut vizigót király (612–20) Hispániában szintén elrendelte a zsidók megkeresztelését (Isid. *Chron.* 416; *Hist. Goth.* 60). Az első római császár Heraclius volt, aki rendeletileg kötelezte a zsidókat a katolizálásra (*Doctrina Iacobi* I, 2).

Az V. század első negyedében a zsidók jogállásában is jelentős változás állt be. Míg korábban a zsidó vezetők a klérushoz hasonlóan kiváltságokat élveztek, Honoriustól kezdve (404) korlátozták hivatalviselésüket. Severus úgy írja le Theodorust, mint aki valamennyi kúriai kötelesség alól fel van mentve: „*cunctis curiae munus exsolutus*”. II. Theodosius 439. januárjában Konstantinápolyban kiadott rendelete mindenfajta közhivatalból kitiltotta a zsidókat: így a *defensor civitatis* tisztséget sem viselhettek, amit Severus a minorcai Theodorus titulusaként említ.¹¹ Ha ez igaz, úgy valószínűleg ő lehetett egyike az utolsó zsidó *defensor*oknak (Hunt, 1982. 119). A minorcai beszámoló egyik érdekessége éppen az, hogy Orosius odaérkezéséig¹² semmi jele nem mutatkozott annak, hogy a sziget lakói önként akartak volna változtatni az ott lakó és nagy tiszteletben álló zsidók jogállásán: ez csak vallási buzgólkodásuknak volt köszönhető. A történet idején Theodorus mint *patronus*, Caecilianus mint *defensor* volt elismert a városka zsidó és keresztény lakosainak körében. Ez azért meglepő, mert 409 óta a *defenso*rokat, a *honorati ac possessores* címet viselőket és a helyi magisztrátust képviselő *decuri*ókat a helyi klérusnak kellett jelölnie, természetesen saját körükből.¹³ Severus futólag megemlíti még Lectorius *comes*ot, Meletius feleségének, Artemisiának apját (17. c.). Artemisia mereven elutasítja férje kikeresztelkedését, ami sejteni engedi, hogy zsidó családból származott (Hunt, 1982. 121. o.). Severus szerint Lectorius a provincia kormányzója volt. Ez az udvari tisztség – amelyet a törvények szerint ekkoriban már szintén nem tölthetett volna be zsidó ember – a *praeses insularum Balearum* volt, amely *Notitia Dignitatum* szerint Hispánia hetedik kormányzóságát jelentette (*Not. Dign. Occ.* XXI, 15. ed. Seeck 168. o.).¹⁴ Theodorus, Meletius és Lectorius rokonai kapcsolata további jele annak, hogy a minorcai zsidó vezetők házasságaik, széles körű ismereteik és vagyonuk révén igen magas pozíciókba kerültek, annak ellenére, hogy a császárok ekkor már erőteljesen korlátozták hivatalviselésüket.

A minorcai keresztényeknek nem volt sok idejük örövendezni a zsidók erőszakos megtérítésén. 425-ben a vandálok átkeltek a Baleár-szigetekre, és végigpusztították azokat.¹⁵ Hogy a minorcaiak patrónusa, Szent István protomártír hogyan segített – ha egyáltalán segített – ebben a helyzetben, arról nem maradt ránk feljegyzés (Hunt, 1982. 123. o.).

RÖVIDÍTÉSEK

CSEL

Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum
CTh

Codex Theodosianus

Hunt, 1982

E. D. Hunt: An Episode in Jewish-Christian Relations in the Early 5th Century A. D. *Journal of Theological Studies* 33 (1982), 106–123. o.

Jones 1964

A. H. M. Jones: *The Later Roman Empire*. vols. I–II. Blackwell, Oxford, 1964.

Krauss, 1892–1893

S. Krauss: The Jews in the Works of the Church Fathers. *JQR* 5 (1892), 122–157. o.; 6 (1893), 82–99, 225–261. o.

Linder, 1987

A. Linder: *The Jews in Roman Imperial Legislation*. Wayne State University Press, Detroit–Jerusalem. 1987.

Lotter, 1986

F. Lotter: Die Zwangsbekehrung der Juden von Menorca um 418 im Rahmen der Entwicklung des Judenrechts der Spätantike. *Historische Zeitschrift* 242 (1986), 291–326. o.

Millar, 1992

Fergus Millar: The Jews of the Graeco-Roman Diaspora Between Paganism and Christianity. In: J. Lieu, J. North, T. Rajak (eds.): *The Jews among Pagans and Christians in the Roman Empire*. Routledge, London–New York, 1992., 97–123. o.

Noy, 1993–1995

D. Noy: *Jewish Inscriptions of Western Europe*, Vol. I. Italy (excluding the City of Rome). Cambridge University Press, Cambridge, 1993.; Vol. II. The City of Rome (*ibid.*, 1995)

PL

Patrologia Latina

PG

Patrologia Graeca

Rutgers 1992

L. V. Rutgers: Archaeological Evidence for the Interaction of Jews and Non-Jews in Late Antiquity. *AJA* 96 (1992), 101–118. o.

Menekülő zsidók XIV- sz.-i illuminált kéziraton

Severus levele az egész egyházhoz a zsidóknak Minorca szigetén lezajlott megtérítésével kapcsolatos erényes cselekedetéről, melyeket Szent István ereklyéi jelenlétében hajtottak végre

A legszentebb és legboldogabb uraknak, püspököknek, presbitereknek, diakónusoknak és a földkerekségen élő összes testvérnek az Isten könyörületesességére szoruló és mindenkinél méltatlanabb Severus püspök Krisztusban, Megváltónkban örök üdvösséget kíván.

1. Amiként Rafael főangyal arra figyelmeztet, hogy Isten cselekedeteinek fölfedése és megvallása tiszteletre méltó (*Tob. XII, 20*), akként bizonyára veszélyes elhallgatni vagy elfedni Krisztus cselekedeteit. Ezek számbavételekor nagyobb hálát érzünk, ha mindenki által érthető, egyszerű módon vannak megfogalmazva. Ha azonban bőbeszédű ékesszólással felékesítik és kicicomázzák, bizonyos mértékig rejtve marad ama erényes cselekedet különleges szépsége. Ennélfogva én sem koholt, hanem igaz beszéddel készülök beszámolni azokról a nagyszerű dolgokról (*magnalia*), amiket Krisztus közöttünk cselekedett.

2. Minorca szigete egy, a Baleár-szigetek közül, melynek neve minden nép között, a világi szerzők könyveiből is jól ismert. Ez a sziget Mauritania Caesariensis és Hispania között helyezkedik el körülbelül egyenlő távolságra a tengeren; módfelett szűk határok közé szorítva: hosszúsága harminc, szélessége pedig három mérföld. Ezeket most azért említettem meg, hogy meg lehessen érteni: az Úr nemcsak az embereket, hanem a helyet illetően is „a világ megvetettjeit választotta ki” (*I Cor. I, 27*). Ezen a szigeten tehát, amely kicsiny, száraz és zord voltát tekintve valamennyi föld közül a legutolsó, két kis várost alapítottak a környékről, melyek a punoktól kapták nevüket: Jammona nyugatra, Magona pedig keletre néz. Ezekben a városokban nemrégiben a papi szolgálat terhe rám, valamennyi halandó közül a legutolsóra hárult. Jammona még ma is fenntartja azt az Istentől származó ősi kötelességet (*munus*), hogy zsidók semmiképpen sem lakhatnak benne. A régi hagyomány sokakról beszámol, akik ezt vakmerően mégis megkísérelték: vagy betegség akadályozta meg őket, vagy elűzetek, vagy váratlan halál érte őket, sőt volt, akit vil-

lám sújtott agyon: olyannyira, hogy ez az elhíresült eset magukban a zsidókban is félelmet keltett, nehogy ezentúl odáig merészkedjenek, hogy ezt megtegyék. Ezt is hitre méltónak tartjuk, minthogy azt látjuk, hogy sem farkasok, sem rókák és semmilyen más veszedelmes állat nem található itt, noha a számukra jó táplálékot nyújtó vadállatok bőségesen élnek errefelé. De az még inkább csodálatos, hogy bár számos kígyó és skorpió található itt, azok teljesen elveszítették mérgező hatásukat. Amíg tehát Jammona területére még vendégbarátként sem merészelték lépni a zsidók – akik vadságukat és haszontalanságukat tekintve méltán hasonlíthatók a farkasokhoz és rókákhoz –, addig Magona csak úgy hemzsegett – ahogy mondták – a kígyóktól és skorpióktól, úgyhogy azok mindennap maradták Krisztus Egyházát. Azonban ez az egykor testi jótémény a minap szellemi módon lett föllevenítve közöttünk; ahogyan ama „viperaék nemzetisége” – ahogyan az Írás nevezi őket (*Luc. III, 7*) –, amely mérgező marásokkal őrzöngött, hirtelen az isteni erénytől kényszerítve a hitetlenségnek e hallált hozó mérgét elvetette magától.

3. Nagyjából az idő tájt tehát, amikor én, noha méltatlanul, az oly tiszteletre méltó papi nevet fölvettem, egy különlegesen szent életű presbiter [*Oresius*] érkezett Jeruzsálemből, aki egy ideig Magonában tartózkodott. Miután szándéka ellenére nem tudott átkelni Hispániába,¹⁶ nyomban elhatározta, hogy visszatér Afrikába: ekkor a boldog István nemrég előkerült ereklyéit – noha már elrendelte, hogy vigyék Hispániába – az említett város templomában helyeztette el, kétségkívül a Mártír sugallatára. Miután ez megtörtént, az a tűz, amelyről az Úr azt mondta: „azért jött, hogy elhozza a földre, és igen kívánja, hogy meggyulladjon” (*Luc. XII, 49*), jó cselekedetének (*charitas*) köszönhetően lánggra lobbant. Tudniillik langyosságunk azonnal fölhevült, és szívünk – ahogy meg van írva – „gerjedezett az úton” (*Luc. XXIV, 32*). Mert akkor már égett, és a sokaság üdvösségének reménységétől felgerjedt a hitben ama féltő szeretet (*zelus*).

Végtére is azonnal abbamaradt az üdvözlés szokása, és nemcsak a családi megszokottság tűnt el, hanem a régóta meggyökerezett szeretetnek egy ártalmas fajtája – az örök üdvösség szeretetéből fakadóan – ideiglenes gyűlöletté változott. Minden utcán a Törvény harca, minden házban a hit küzdelme folyt a zsidók ellen.

4. A zsidók népe leginkább egy bizonyos Theodorus tekintélyére és hatalmára támaszkodott, aki nem csupán a zsidók, hanem a város keresztény lakosai között is kiemelkedett vagyon és világi tisztesség tekintetében, amennyiben amazoknál a Törvény mestere, sőt (hogy az ő szavaikkal éljek), az „atyák atyja” (*pater patrum*) volt; a városban pedig már valamennyi közhivatali tisztséget betöltötte, úgyhogy már oltalmazóként lépett föl, és már *patronus*-ként adómentességet élvezett. A keresztények azonban, akik szívüket és erejüket tekintve gyengébbek voltak, az igazság erejében azonban fölülmúlták őket, István patrónus oltalmáért esdekeltek; míg végül mindkét sereg, miután már a küzdelem napját is egyeztették, fegyverszünetet kötve szétoszlott; a zsidók azzal az erős várakozással, hogy tudniillik Theodorus, akinek az erejére támaszkodott az egész zsinagóga, visszatér Maiorca szigetről, ahová birtokának megtekintése végett éppen eltávozott. Ő, miután a követség megérkezett hozzá, tüstént visszatért, és tekintélyével sokakat megrettentett; de nem oltotta ki, hanem csupán elaltatta a viszály tüzét; mert a nyomban fellángoló nagyobb erőszak miatt a szomszéd város is elkapta a hit tüzét. És hogy Salamon azon mondása beteljesedjék: „Testvér a testvért segítve magasztaltatik föl, miként az erős és magas város” (*Prov. XVIII, 19*); Krisztus számos szolgája elrendelte, hogy az út fáradoalmaitól a legkevésbé sem akadályoztatva, minden lelki erejüket erre a háborúra fordítsák.

5. Hogy milyen fegyvereket készítettük elő az ütközet fenyegető árnyékában, a levélhez csatolt Rendelet (*commonitorium*) bizonyítja. Ezt nem valakiknek az utasítására akarunk kiadni (hiszen mi azoknak teljesen híjával voltunk, és azt a ti Boldogságotoktól reméltük inkább), hanem hogy érthető legyen: nem kis aggodalmat éltünk át a vállalt harcban rejlő csekély lehetőségeinknek megfelelően; de Krisztus – „akinek királysága nem beszédben, hanem erőben áll” (*I Cor. II, 4*) – vitt véghez mindent az Ő erejével, miközben mi egy szót se szólunk, és a viadal minden izzadsága nélkül átengedtük az ő seregének ezt a győzelmet, melyet senki sem mert

várni, vagy nem tudott remélni. A zsidók tehát a makkabeusi idők példáin felbuzdulva a haláltól sem riadtak vissza jogaik (*legitimum*) védelme érdekében. Ennélfogva nem csupán könyveiket forgatták ide-oda (*libros revolvere*), hanem eljuttak köveket, karókat, dárdákat és mindenfajta lándzsákat a zsinagógába hordani, hogy a keresztények Szent Lélek erejével megerősített csatasorát (ha a helyzet úgy kívánja) testük erejével űzzék el.

6. Eközben, míg ezek az előkészületek folytak, és mindkét részről nagy buzgalommal készültek a közeledő háborúra, mindkét sereget elmondhatatlan, de teljesen egyértelmű álmok buzdították fel, melyekről ha semmi említést nem tennék, úgy tűnne, mintha az isteni dicsőséget nagyrészt elfedném. Hiszen Lukács is beillesztette a szent apostol, Pál álmát a szent történetbe, amikor beszámolt róla, hogy egy macedón férfi állt meg mellette álmában, és kérte őt, hogy segítsen, s az apostol ebben a látomásban kapott figyelmeztetést, hogy úti célját változtassa meg, és menjen Macedóniába (*Act. XVI, 9–10*). Mennyivel nagyobb tehát a mi Urunk, Jézus Krisztus dicsősége, ha a legkisebb és legméltatlanabb szolgálóinak feltárni méltóztatott azt, aminek a Szent Apostolok számára történt kinyilatkoztatását az Írás sem akarta eltitkolni! Ezért a rövidség miatt, nehogy esetleg Boldogságokban ellenérzést váltson ki, csak két álmot említek meg.

7. Van minálunk egy odaszánt, nagyon jámbor Theodora nevű hölgy, aki testének szüzességénél fogva, valamint jámbor szándékából, sőt nevének értelméből fakadóan is méltó arra, hogy az Egyház példaképe legyen. (Ez a hölgy) éjszakai álomban egy igen előkelő özvegyasszonyt látott, aki nekem – ki nem érdemeim miatt, hanem az isteni ajándék bőségének köszönhetően papként szolgáló – levelet küldött, melyben alázatosan följánlja a mezőit, hogy azokat bevessem. Egy hasonló álomban engem, bűnösök közül utolsót, méltónak tartott, hogy a vetéshez fölövezzen, és arra figyelmeztessen. Egy másik igen előkelő özvegyasszony pedig, aki kétségkívül a zsinagógát jelképezte, azért könyörgött, hogy megműveletlen földjeit magamra vállaljam, s hogy azokat, amikor a vetésre alkalmas idő sürget, szorgalmasan műveljem meg. Ki lehetne ez a másik özvegy, ha nem az, aki Krisztust kegyetlenül megölve önmagát tette kegyetlenül özvegygé? Mindkét álom egy és ugyanaz. Tény, hogy csaknem harminc nappal korábban láttuk, mint ahogy be-

teljesedett, s noha jelentését nem ismertük, testvéreink előtt mégis felfedtük.

8. A zsidóknál is, az isteni irányítás csodálatosan eltervezett rendjében (az következett), hogy Theodorus nevének és az én hivatalomnak szövetsége jöjjön létre egy emberben. Theodorus, aki a hűtlen nép (*perfidus populus*) legfőbb papja volt, azt az álomot, amelyet látott, nem csupán a zsidók, hanem annak a városnak egy közeli előkelő matrónája (*materfamilias*) és sok más keresztény előtt is feltárta beszédeiben nem sokkal azelőtt, hogy beteljesedtek. „Amint a zsinagógába tartottam – mondta –, tizenkét férfi kinyújtotta előttem a kezét, és megkérdezte: »Hová mégy? Ott oroszlán van!« Amikor meghallottam, hogy oroszlánt említenek, elkezdtem remegni. Miközben menekülésre vettem a dolgot, észrevettem egy helyet, ahonnan beleshetek, és szerzeteseket pillantottam meg, amint gyönyörűen énekeltek (*psallentes*). Azonnal még nagyobb félelem szállt meg, és ha nem léptem volna be egy bizonyos Rúben házába, és nem siettem volna gyors iramban egy rokon asszonyhoz, nem menekültem volna meg a halálos félelemből. Ő azonban öleiben fölmelengette élettelen testemet, és megmentett a veszélytől s a félelemtől.” Ez az álom teljesen világos, nem is szükséges megmagyarázni. Ki más lehet az oroszlán, ha nem ama „Júda törzsből való Dávid gyökere” (*Apoc. V, 5*)? Ki más lehet az a rokon asszonyság, ha nem az, akiről meg van írva: „egy az én nőrokonom” (*Cant. VI, 8* – a *Vulgata* alapján)? Csupán az tűnik homályosnak, hogy a zsidó Rúben házába lépett be, amikor megrémült az oroszlántól: de ezt nekünk nem sokkal később világosan megmagyarázta maga az oroszlán, aki megrémisztette, hogy üdvöztse – de erről majd a maga helyén szólnunk. Most azonban az elkezdett rendben követem tovább az eseményeket.

9. Jammona városából nagy sokaság sereglett össze Krisztus szolgáinak érkezése alkalmából, akikről azt gondolták, hogy abban a városban akarnak tartózkodni; s akik az igen nehéz út fáradalmát oly könnyedén tették meg, hogy szívesebben átrepülték azt a harminc mérföldet, mint ha egy lakomára hívták volna meg őket valamely kellemes környékbéli [birtokra]. Megérkeztünk tehát Magonába. Kiküldött klerikusok útján tüstént megüzentem a zsidóknak érkezésemet, és felszólítottam őket, hogy méltóztassanak a szent templom elé jönni. Ők azonban váratlanul követet küldtek

vissza, akin keresztül megüzenték, hogy azon a napon nem szabad belépniük a templomba (azt hiszem, azért, hogy ne hogy tisztátalanokká váljanak), ugyanis szombat van, aminek ünnepi mivoltát cselekedeteikkel megtörnék. Én pedig újra meghagytam nekik, hogy jelenjenek meg előttem a zsinagógánál, ha az jobban tetszik; minthogy a templomba való belépés tisztátalanságnak látszik, nem kényszerítjük őket a szombat ünnepén szolgálai cselekedetre; hanem a törvénnyel kapcsolatban lesz egy igen nemes ütközet – de nem a vizsályok felszítására vagy mesék idekeverésére¹⁷ –; vagy ha nem akarnak ravaszul kibújni a viadal alól, őszinte mentességet hozzanak föl, és mutassanak olyan parancsot, melynek alapján ezen a napon tilos beszélgetni. Miután ezekre mindenféle makacs kifogásokat hoztak, végül ama oroszlántól való félelmükben összesereglettek ahhoz a házhoz, ahol én vendéglátásban részesültem. Ott így szóltam hozzájuk: „Kérdelek titeket, testvéreim, miért gyűjtöttetek össze – különösen egy római törvénynek alávetett városban – kőhalmokat és mindenféle fegyvereket, mintha rablók ellen készülnétek? Mi gyarapítani szándékozunk, ti pusztításra vágytok. Úgy ítélem, nem méltányos, hogy egymástól ennyire eltérő módon perelünk egymással: ahogy látom, ti a mi vérünkre szomjaztok, mi pedig a ti üdvösségetekre.” Erre kissé megrémülve letagadták a dolgot, de amikor mi erősítettük, hogy így van, esküvel is megerősítették tagadásukat. Ekkor én, hogy a kezdődő vitatkozás csomóját elvágjam, [megkérdeztem]: „Ahol valamit a szem megpróbálhat, mi szükség van esküre? Menjünk hát a zsinagógához, és hogy vajon bűnön vagy igazságon alapszik-e állításotok, a ti jelenlétetekben fog kiderülni.”

10. Sietve elindultunk hát a zsinagóga felé, és az utcán túláradó örömmünkben himnuszt énekelünk Krisztusnak. Az a zsoltár, amelyet a zsidók népe is csodálatos élvezettel énekel végig, a következő volt: „Elveszett emlékezetük nagy zajjal, és az Úr örökké megmarad” (*Psal. IX, 7–8*). De mielőtt a zsinagógához értünk volna, néhány zsidó asszony (azt hiszem, Isten rendelte így) vette a bátorságot, hogy szelídségünket fölhergelje, és egy magasabb helyről elkezdett ránk hatalmas köveket dobálni, melyek – csodálatos elmondani is – amikor a sűrű tömegre jégeső gyanánt rázúdultak, nemhogy nem ütötték meg egyikünket sem, de hozzánk sem értek. Ekkor ama rettenetes oroszlán a bárányait kissé megfosztotta a szelídségtől: ugyanis a mieink

– tiltakozó kiabálásunk ellenére – mindnyájan köveket ragadtak, és a pásztor figyelmeztetését figyelmen kívül hagyva, minthogy inkább a Krisztus iránt érzett rajongás, mint a harag, mindnyájuknak egy tanácsot sugallt: úgy vélték, hogy a farkasokra szarvval kell támadni – noha senkinek ne legyen kétsége afelől, hogy ez annak a beleegyezésével történt, aki az egyedüli jó Pásztor. Végül, nehogy úgy tűnjék, hogy véres győzelmet adott nyájának, egy zsidó sem tette, hogy akár csak hozzá ért volna valami, még gyűlöletből sem, ahogyan az egyébként szokásuk. Mindenesetre, mivel mindenképpen kerülnünk kell a hazugságot, találatot az összes keresztény között egy, aki ahhoz az Ákánhoz akart hasonlóvá válni, aki Józsué Nún fia idejében a megátkozott zsákmányból megkívánt bizonyos dolgokat (*Jav.* VII). Tudniillik egy keresztény szolgája – de ő egyedül –, miközben valamit megkívánt, és el akart lopni a zsinagógából, a megbotránkozás kövébe ütközött. Mert valaki közülünk – mintha egy zsidó ellen [tenné] – követ hajított rá, amely a fején széttörve figyelmeztette őt, hogy saját fejről, azaz Krisztusról megemlékezzen; a seb ugyan veszélyes volt, mégis arra kényszerítette őt, hogy a rablás iránti vágyát vallja meg, és hogy senki se botoljon meg hasonló módon, amitől az azonnal bekövetkezett büntetés elrémisztette őket. Így tehát miután a zsidók engedtek, és mi birtokba vettük a zsinagógát, nemhogy senki nem vett el semmit, de még csak nem is gondolt fosztogatásra. [A zsinagóga] minden ékességét, kivéve a könyveket és az ezüstöt, a falakkal egyetemben tűz emésztette meg. A szent könyveket, nehogy a zsidóknál jogtalanságot szenvedjenek, elvittük; az ezüstöt azonban, nehogy minket fosztogatással vádoljanak, vagy az őket ért kár miatt panaszt tegyenek, visszaadtuk nekik. Így, miután az összes zsidó ámulatára elpusztítottuk a zsinagógát, himnuszokat énekelve a templomba vonultunk, és győzelmünk szerzőjének hálát adva hosszasan könyörögtünk, hogy a hűtlenség valóságos barlangját az Úr vegye be, és a sötét szívek hitetlenségét győzze le világossággal.

11. Az Úr egy bizonyos Rúben nevű zsidót választott ki, hogy valamennyi közül ő legyen az elsőszülött. Ugyanis szent kiáltással sokak szívét megörvendeztetve azért könyörgött, hogy oldasék föl a zsidó babonáság kötelékeiből; majd első zsengeként Jákobbá válva,¹⁸ fölvette az üdvösség jelét, majd ezután a mi oldalunkhoz és tanácsunkhoz ragaszkodva, mindenki közül a legkitartóbb

elszántásgot hangoztatja velünk együtt. Három nap telt el, ha nem tévedek, melyek során a mieink az imádkozásban, a zsidók pedig az álnok hitetlenségben tartottak ki. Ezután eljött Theodorus, nyájának sokaságától körülveve arra a helyre, ahol csak a zsinagóga falainak maradványai látszottak, melyeket később a hitre jutott zsidók leromboltak; a helyre a keresztényeknek sokasága is összegyűlt. Itt Theodorus, miközben arcátlanul a törvényről értekezett, minden ellenvetést kinevetett és kifordított; a keresztény nép, amikor látta, hogy emberi szavakkal nem tud felülkerekedni, mennyei segítségért könyörgött. Ekkor mindenki egy emberként kiáltva így szólt hatalmas zúgással: „Theodorus, higgy Krisztusban!” (*Theodore, crede in Christum.*) A végtelenül türelmes Úrnak csodálatos könyörületességéből eddig csak keveset kértek, de annál többet adott. Sőt a Mindenható részéről éppen nem meglepő a csoda. Ő ugyanis ennek a kiáltásnak az erejét a zsidók fülében megváltoztatta, ugyanúgy, mint amikor a négy leprás elfoglalta a Samariát ostromló szír király táborát;¹⁹ és amikor Gedeonon keresztül megzavarta a midianiták táborát, és háromszáz emberének erőfeszítés nélkül győzelmet adott, melyet megfélemlítéssel ért el, úgyhogy az ellenséges sokaság az egymásnak osztott sebek által esett el.²⁰ Ugyanígy, most is ez a hang teljesen másképp jutott el a körben álló zsidók füléhez, mint ahogyan a mieink azt kiejtették. Ugyanis mind azt hitték, hogy az hangzott el: „Theodorus hitre jutott!” (*Theodorus credit.*) Ennélfogva azt gondolták, hogy álnokságuk fejedelme Krisztus hitére tért, és mind reszkettek és rettegetek, noha nem volt rettentés: asszonyaik zilált hajjal futottak oda, miközben vadállati üvöltéssel Theodorus nevét ismételtgették, és így vádolták őt: „Ó, Theodorus, mit tettél?” A férfiak egy része pedig távoli hegyekbe és szakadékokba menekült, mások pedig a város sikátorain futottak széjjel, helyet keresve, ahol elrejtőzhetnek.

12. Maga Theodorus, aki megdöbbenve állt, láthatta, amint saját népén teljesedik be az isteni mondas: „Fut az istentelen, még ha nem üldözi is senki” (*Prov.* XXVIII, 1); azonban mégsem igaz, hogy senki, hiszen az az oroszlán üldözte őket, amely a zsinagóga helyéről, ahogyan az Theodorusnak kijelentetett, a szerzetesek által bömbölve a szembe-szegülő ellenséget megrémítette. Theodorus tehát éppen azon a helyen állt, ahol korábban álmában az oroszántól megrémült, és amikor kereste a nyug-

talanság okát, s csupán a mi Oroszlánunk nevét halotta, de semmiféle vadállatot nem látott ott – ahogyan később mesélték –, hanem csak énekelő szerzeteseket pillantott meg. Így miután az egész sokaság magára hagyta, maga is készült elinálni, és már kereste a menekülés útját. Mikor a rettenetes félelemtől meglepett, nem csupán arcának színét, de hangját is elvesztett Theodorust ama igen szent Rúben megpillantotta, gyorsan odalépett hozzá, és a reszkető embert nyájas hangon megszólítva Krisztus hitére buzdította, saját hitre jutásának példáját hozva fel neki, az álombeli szereplő háza, ahova az oroszlántól való féltében futott be, úgy tűnt, hogy némiképpen magyarázatra talál. De hogy mi is mindenről hűségesen számoljunk be, és ti, akik nem az ékesszólás díszét, hanem az igazságot keressétek, szívesebben hallgassatok engem, Rúben saját szavait fogom a történetbe fűzni, és semmit se fogok kihagyni egyszerű szavaiból. Így szólt tehát: „Mitől félsz, Theodorus uram? Ha valóban gondtalan, tisztelt és gazdag akarsz lenni, higgyél Krisztusban, ahogy én is hittem. Most te állsz, én pedig ülök a püspökökkel; de ha hiszel, te is ülni fogsz, én pedig előtted állok majd.” Ezeket a szavakat Theodorus szívéből elfogadva így szólt hozzánk: „Megteszem, amit akartok, fogadjátok el ezt az ígéretemet, csak engedjétek meg, hogy előbb a népemhez szóljak, hogy a megtérésemnek nagyobb haszna legyen a többiek [megérítése] által!” Ígéretét mindenki részéről felmérhetetlen megbecsülés fogadta: egyesek szeretettel rohantak hozzá, és arcát meg nyakát simogatták, mások gyengéden átölelték, ismét mások pedig igyekeztek jobbát jobbukba fogni és beszélgetésbe bocsátkozni vele. Theodorus tehát, aki mindenfajta tiszteletadásunkat örömmel fogadta, noha az aggodalom sem hagyta el teljesen, útnak indult háza (*atrium*) felé. Mert jóllehet Rúben házába ígérete révén már belépett, mégis reszketett még, hiszen a rokon asszonyhoz nem jutott még el, aki három nap múltán ölébe vette és a nyugtalanság minden gyötrelmétől megszabadította. Mi pedig szokásunkhoz híven himnuszokat énekelve a templomhoz vonultunk. Áldott a könyörületesség Atyja és a teljes vigasztalás Istene, aki adott a fejünknek vizet, szemünknek pedig könnyek forrását, hogy megsirassuk népünk sebesültjeit. Tudniillik miután lezajlottak a misztériumok,²¹ a templomot elhagyva zsidók nagy tömeget pillantottuk meg, akik hozzánk futottak. Valamennyien egyhangúlag azért könyörögtek, hogy

Krisztus jegyét tőlem – jóllehet méltatlan pásztor-tól – fölvegyék. A templomba visszatérve tehát teljes szívünkkel hálát adtunk Istennek, és ott a homlokukra fölfestettük az üdvösség jegyét. Melyik nyelv tudná azután elmesélni, mit cselekedett Krisztus ereje azokkal, akik az erdőkbe vagy barlangokba menekültek? Különösen azért, mert mind egyiküknek külön-külön története van a megtéréséről. Mint ahogy lehetetlen, hogy mindet elmeséljük, ugyanígy méltatlan volna, ha mindegyiket mellőznénk. Ezért Krisztus egyetlen csodájáról fogok beszámolni a ti imáitok támogatásával, melyet szavahihető és kipróbált férfiakról hallottunk.

13. A zsidók két előjárója (*primarii*), az egyik Meletius, Theodorus testvére, a másik Innocentius, aki a minap menekült el a hispániai öldöklés elől, és szolgálival együtt erre a szigetre jött; ahogy most ők maguk is szörnyű esküvel megerősítik, ugyanahhoz a barlanghoz, jobban mondva sziklához menekültek két alacsony származású zsidó társaságában, akik őket választották közös menekülésük vezetőiül. Miután tehát reszketve és lihegve egy kissé lepihentek helyükön, azt a kettőt, akik koruknál fogva gyorsak és merészek voltak, elküldték a városba, hogy derítsék fel [a történeteket], ők pedig egyedül maradtak. Ekkor előbb Meletius így szólt: „Hogy lehet, testvérem, hogy azt a káromló szót – amint azt vallásunk tanítja –, nem vagyok képes kivetni a szívemből? Azóta tudniillik, amióta a keresztények népe azt kiáltotta, hogy a testvérem megtért, semmi más nincs a szívemben, csak ez az egy szó, amely a mai napig számomra teljesen ismeretlen volt: »Krisztus, a Te nevedben!« Minél jobban próbálom a lelkemből kivetni, annál erősebben és állhatatosabban csüng rajta.” Innocentius így válaszolt: „Nem véletlen, hogy ez a szó, amit a szíved azelőtt nem is gondolt, és nem is fejezett ki – ahogyan az mindenki előtt köztudott –, most annyira erősen benned van: úgy gondolom, ez Istentől van. Mégis, könyörgök, küzdjél, és ezektől a meséktől elhajolva üzd ki a terhes gondolatnak ezt a háborítását!” Ekkor Meletius annyira elkezdett kiabálni, és zavaros üvöltésekkel ordítani, hogy Innocentius nemcsak az arcvonásaiból, de egész testén láthatta, amint birkózik az elméjével. Miután megértette, hogy ez mit sem használ, s ezt még azzal szaporította, hogy közönséges és gyalázatos szavakat mondott, és hol illetlen hangokat préselt ki összeráncolt orrlyukain keresztül, hol visszataszítóan kacagott – ám ez az őrület sem tudta kioltani lel-

kéből Krisztus nevét, mert a józanság tüze már a velejéig átjárta őt. Megkérdezte: „Mi tudná, Innocentius testvérem, ezeket a szavakat az ellenkezőjére fordítani?! Sem trágár szavakkal, sem káromkodásokkal nem vagyok képes kicsikarni Krisztus nevének eltörlését, mivel úgy érzem, mintha egy másik Krisztus név térne vissza, amely nem szűnik meg szívem fülében, melyet hiába próbálok eltávolítani, szakadatlan kiáltással visszhangozni.” Meletius e szavaira így válaszolt Innocentius: „Műveltségben, tisztességben és korban előttem járó testvéremnek, Theodorusnak Krisztushoz való megtérését e fülek hallatára tanúsította a keresztény nép: lehetséges, hogy a testvéri példától kényszerítve te is elhagyod a zsidó vallást? Minek maradnánk hát tovább ebben a szörnyűséges magányban? Meddig leszünk még képesek a nélkülözéstől legyőzötten küzdeni? Mi értelme van, hogy az éhségtől sorvadozzunk, a szomjúságtól elepedjünk, a fagytól pedig megdermedjünk? Végül, hogy – amitől már most is szenvedünk – magányunk szörnyű csendje tartson minket fogva? Vajon miért futunk a rablók bilincse, vajon miért barbárok kardja elől? Vajon miért kívánja vérünket ez az oly könyörületes nép, melyről láttuk, hogy éretünk sír? Emlékezzünk, könyörgők, azokra, akiket valaha is bántalom ért a mieink részéről, vagy legalábbis jogtalanságot szenvedtek. Térjünk vissza az ártatlan ellenségekhez, akiket sohasem bántottunk, és legyen meg Isten akaratát!” Erre Meletius így szólt: „Úgy vélem, Innocentius testvér, hogy te, akiről tudom, hogy nemcsak a latin, hanem a görög irodalomban is jártas vagy, és szüntelenül a Törvényen elméledsz, elfelejtetted, amit az Úr Ezékiel prófétán keresztül mond: »Amely lélek vétkezik, az haljon meg!« (Ezech. XVIII, 20) Ha tehát olvastad ezt, miért gondold, hogy Theodorus testvérem példája engem Krisztushoz tud vonzani? Ővé a lelke, ugyanígy a bűne is; ez azonban, ha az Urat, az én Istenemet nem hagyom el, nem árt nekem. Azt hívom tanúul, aki atyáinkat kivezette Egyiptom földjéről, hogy én, ha a tél ereje (*violen-tia*) meg nem akadályoz, egy lopott csónakkal akár mely földre el akarok egyedül költözni: sem a javaimhoz való ragaszkodás, sem az emberek iránti érzelmeim nem tartanak vissza, amely dolgok számomra csekély veszteséget jelentenek; csak arra ne legyek kényszerítve, hogy atyáim Istenét megtagadjam. Ami pedig haszontalan tanácsodat illeti, hogy visszatérjünk a városba: csodállak téged, oly

okos férfiút, hogy nem látod előre a jövőnket, ha Theodorus, zsinagógánk oszlopát, akiben teljesen megbíztunk, rávették, hogy szakadjon el hitétől. Az a józanabb tehát, ha az én birtokomra megyünk, nehogy ezután a keresztények szeme elé kerüljünk. Ott egy időre el tudunk rejtőzni, amíg egy alkalmas időpontban külföldre nem távozzunk, minthogy ezen a szigeten annyira megnőtt mindenkiben a gyűlölet vallásunkkal szemben, hogy aki nem hagyja el szülőföldjét, nem tarthatja meg atyái hitét. Miért nem vállaljuk az önkéntes száműzetést, amelyre, ahogy az események mutatják, a polgárok gyűlölete kényszerít bennünket, noha akarunk ellenére?” Ezután a tanácskozás után tehát, mint-hogy mindketten egyetértettek, sietve hozzáfogtak a tervezett út előkészítéséhez. Miközben azonban egy nagyon szűk hegyi ösvényen haladtak, gondolataik sötétsége megvakította szemük fényét,²² és mivel az út ismeretlen volt számukra, letévedtek róla, és egy elhagyatott és járatlan helyen találták magukat. Miután pedig elméjük is összezavarodott, s a tövises is szaggatták őket, minthogy testüket nagy sebek csúfították, először akkora bizonytalanságba, majd csüggedésbe és félelembe jutottak, hogy kénytelenek voltak bevallani: Isten jogos ítélete által szenvedik ezt hitetlenségük miatt. Így tehát Krisztus nevét – melyet korábban, noha kínálta magát, elűztek maguktól – már-már szétmargolt lábakkal segítségül hívták, majd sietve haladtak előre azon az ösvényen, amely akaratuk és tervük ellenére visszavitte őket a városba. Azonban miután kelletlenül és remegve megérkeztek, kíváncsian mindent megtudakoltak, és arról értesültek, hogy Theodorus még most is zsidó, s a keresztények – várakozásukkal ellentétben – semmiféle erőszakosságot nem követtek el. Döbbenet és a velük történelem kapcsolatban hitetlenül Theodorus háza felé tartottak, aki a már csaknem befejezett villásreggeli mellett fogadta őket, és megkérdezte, miért hagyták el őt és a várost, majd inkább nevetve, mint csodálkozva hallgatta végig az események menetét.

14. Három nap múlva, amikor Theodorus kitézte népének gyűlésbe hívását és Krisztus hitére való térítésüket, a Krisztus megvallására önként ajánlkozó zsidók között is megosztás támadt. Ugyanis úgyszólván senki sem akadt közöttük, aki ne tanúsította volna nyilvánosan, hogy érezte Krisztus erejét. Tanácsukban először egy Galilaeus nevű fiatal ember, magának Theodorusnak unokatest-

vére (hogy az eseményeknek a nevekkkel, ahogy mondják, megegyező titkát²⁵ egészen végig visszavezessük) rendkívüli gyűlölettel így kezdett el kiáltozni: „Tanúul hívlak mindnyájatokat, hogy nem lehetek zsidó birtokon, mert egy keresztény társaság van itt, amelynek gyűlölete, ha ki akarok tartani a judaizmus mellett, esetleg elemészt engem. Én tehát az életemet fenyegető veszélyre gondolva az egyházhoz fogok csatlakozni, hogy elkerüljem a halált, amely számomra elkészítettett.” Úgy tűnt, hogy Galilaeus ezeket a szavakat megtérésének indoklásaként mondta el, miközben a meneküléshez készülődött: az eljövendő korban fenyegető halállal²⁴ mit sem gondolt, s mégis tudtán kívül igazat mondott. E beszéden majdnem túltett egy bizonyos Caecilianus nevű becsületes ember, akit nemcsak a zsidók között, hanem az egész városban annyira kiválóan ismertek, hogy most is a város védelmezőjének (*defensor civitatis*) választották meg. Ő azt mondta, hogy Galilaeus igazat állít, és tanúsította, hogy neki is hasonló indoka van, és hasonló félelmekkel néz szembe. Ezekkel a szavakkal akkora bizalmat keltett az említett ifjában, hogy az mindenki szeme láttára gyors léptekkel hit jutalmának átvételére a mi Galilaeusunk segítségére sietett, és szerénységünkötől, ahogy azt nevéből sejteni lehetett,²⁵ kérte [a kereszttség felvételét]. Caecilianus pedig, a zsidók atyja (*Judaeorum pater*) lévén, miután testvérével, Florinusszal, aki szintén a zsidók véne volt – ahogyan később értesültünk róla –, ilyesféle szavakkal szólt a gyülekezethez: „Mint-hogy a zsinagógában Theodorus után én vagyok az első a tisztességben, s nem az ifjú Galilaeushoz hasonlóan reszketve adok mindnyájatoknak tanácsot, és hívlak titeket tanúul, hanem inkább buzdítalak és intelk benneteket, és azt üzenem, hogy a fonák út tévelygését elhagyva, ha lehetséges, mindnyájan egy emberként siessünk az egyház hitéhez. Mert ha titeket ekkora erény nem vonz; én bizony és testvérem, Florinus, ahogyan nem vagyunk képesek titeket, vonakodókat erőszakkal ekkora üdvösségbe vezetni, úgy mi egész házunk népével együtt e válásnak, melyet építeni nem tudunk, csúfságait elhagyva a keresztények soraihoz és hitéhez csatlakozunk; akik bizonyára nemcsak téged, Theodorus testvér, aki jártasabbnak tűnsz a többinél, de senki mást sem lennének sohasem képesek meggyőzni az Írások megszámlálhatatlan tanúságával sem, ha nem az Igazságot követnék, mely le nem győzhető.” Ezt hallottuk tehát, hogy ilyen értelemben szólt

Caecilianus a néphez, és azon a napon számos, vele együtt özönlő zsidót nyertünk kimondhatatlan örömmel Krisztus hitének.

15. Amennyire nem vagyok képes méltó módon szólni az akkoriban történt csodajelekről – amelyek kétségkívül a mennyből származtak –, úgy annyira hallgatni sem merészelek róluk. Körülbelül a hetedik órában kezdtük el celebrálni a szentmisét. Mert mialatt a Krisztus hitéhez jövő zsidókat buzdítjuk, illetve följegyezzük [tudniillik fölirtuk a nevüket], s az ily nagy örömlakomától²⁶ eltelt nép nem emlékezett meg a testi eledelekről, a nap nagyobbik része elszaladt. Amikor tehát a várostól kissé távolabb elhelyezkedő templomban, amelyben Szent István mártír nemrég megtalált ereklyéi nyugszanak, az egész nép velünk együtt várta a misét, két szerzetes – akiket az Úr arra választott ki, hogy tanúi legyenek csodáinak – a templom ajtaja előtti réten heverészett a fűben. Egy Julius nevű, tisztességben álló férfi, aki valakivel együtt a templom felé igyekezett a városból, éppen elhaladni készült mellettük, s az egyik szerzetes megszólította, egy csodálatos jel láttán megzavarodva döbbsent kiáltást hallatott, majd odafordult [a szerzeteshez], és kinyújtott kézzel mutatta meg azt, amit szóval kifejezni nem tudott. Egy ragyogó fényességű gömb volt az, amely hosszában ember nagyságú volt, olyasmi, mint a közönségesen hordónak (*orca*) nevezett edények, olyan ragyogóan fényes, hogy a testvér, aki először vette észre – amint később ő maga beszámolt róla –, azt hitte, hogy a Nap esett le. Úgy tűnt nekik, mintha a jelenség a templomon keresztül, amelyben az egész nép együtt ült velünk, lassan leereszkedett volna; annyira közelinek hitték, hogy ugyanaz a testvér a döbbenettől izgatottan futásnak eredt, mert azt hitte, hogy a templom mögött esett le. Azonban a másik testvér visszatartotta őt, úgyszólván lassította lépteit; mert neki is ugyanúgy tűnt, csak-hogy egy kissé távolabbra – nem volt benne teljesen bizonyos, hanem csak így becsülte. Néhány zsidó asszony, akik az emeleti helyiségből figyelték, köztük a már korábban említett Meletius felesége is, szintén megerősítette, hogy látták ugyanazt a jelenséget, amint a bazilika fölött leereszkedett. Nem tudni azonban, vajon egy angyal volt-e, vagy maga István, amit láttak. Ugyanazon napnak negyedik órája körül, azaz valamivel korábban, mint ahogy ez a jelenség látható volt, igen fenyegető jégeső esett, soha addig nem látott mennyiségben, melyet a sziget lakói

pogány nyelven *albiginimum*nak neveznek. Miután elkezdett mézhez hasonló illatot árasztani, sokan, akiket útközben kapott el, megízlelték, és úgy találták, hogy édesebb a méznél. Sok bölcs ember, mivel látták, hogy Izrael fiai ugyanazon a napon jöttek ki hitszegésük Egyiptomából és a szolgaságból,²⁷ a történeteket azokhoz a jelekhez hasonlították, melyekről az Exodusban olvasunk, és azt gondolták, hogy e nép számára, amely hívő szívvel Isten felé fordulva igazán kiérdemelte az Izrael nevet, megújult a *manna* (Év. XVI). Azonkívül úgy vélték, hogy a tűzoszlop is megmutatkozott, amely az atyák előtt haladt a pusztában (Év. XIII, 22), ahogyan az igazi Egyiptomból, azaz a „vaskemencéből” kijövő fiaikat – miként írva áll – az életre vezette. És valóban, ahogyan az Exodus könyve tanúsítja, igen nagy a jelek hasonlósága. Hiszen amiről azt hittük, hogy hó, hasonlított a kis koriandermaghoz, és mézillatot árasztott;²⁸ az pedig nyilvánvaló, hogy a jelenés tűzoszlophoz hasonlított. Azt is tudjuk, hogy mindkét jel látható volt a jammonebeli testvéreknek is. Mert sokan tanúságot tettek a mézesőről, akiknek kutató értelem és felismerő érzék adatott; és a ragyogó fényoszlop is sokak számára megmutatkozott, akiket az Úr méltónak ítélt. Mindebből megérthető, hogy a zsidókat az egész földkerekségen meg kell látogatnia a hit fényének, minthogy ránk ezen a szigeten – amely ráadásul olyan kicsi, hogy úgyszólván „körbeüljük” – az égi kegyelemnek akkora világossága ragyogott, hogy a ti földeteknek legvégső határáig eljutott a jelek e látványának híre.

16. A következő napon mindannyiunk legnagyobb várakozása, hogy Theodorus eleget tegyen ígéretének, arra figyelmeztetett, hogy ő – amennyire látszott – jogos mentségekkel mindenkinek tett fogadalmától eltérni szándékozik, mondván, hogy előbb ide akarja hozni a Mallorcán hagyott feleségét, nehogy esetleg, ha megtudná, hogy férje az ő beleegyezése nélkül tért meg, szokása szerint megmakacsolja magát a hitetlenségben, különösen anyja rábeszelésére, aki akkor még élt, s még [valamikor] tanácsaitól esztét veszítve férjének hitvestársi vallását otthagyná. Miután ezt Theodorus a már megnyugodott keresztényeknek előadta – miközben a már megtért zsidók erőteljes figyelmeztetésekkel próbálták őt visszatartani –, a késlekedésnek véget vetve, az álmában látott közeli anya öléhez távozott sietve. Ezután az egész zsinagóga, mintha félretolták volna a reteszt, a templomhoz özönlött.

Elmondani is csodálatos, hogy ama törvénynek agg tudósai²⁹ minden szópárbaj, minden Írásokkal való vagdalkozás nélkül hittek; arra a kérdésre, hogy akarják-e Krisztus hitét elfogadni, tüstént megvallották, hogy hisznek Krisztusban és keresztények akarnak lenni. Egy korában és hitetlenségében százket éves aggastyán (ahogy állítják) – anélkül, hogy három szót váltott volna – az eljövendő élet reménységétől függően azt kívánta, hogy élete végen a Krisztusban való hit által szellemi csecsemővé váljon, és ránk bízta az öregségtől már elkorhadtagjait, hogy minél gyorsabban újjászülessen a kereszttség által.

17. Voltak zsidók, akik útközben vetődtek arra, s az időjárás és a szelek adta lehetőségre vártak; ők az elhajózás kínálkozó lehetőségétől elállva inkább hinni akartak. Tehát mindössze három asszonynak – a zsidók legelőkelőbbjeinek – engedte meg Krisztus, erénye dicsőségének növelése végett, hogy hitetlenségük keménységében egy ideig kitartsanak. Tudniillik Lectorius lánya, Artemisia – ez a Lectorius a minap még ezt a tartományt kormányozta, most pedig, amint hírlik, *comes* lett belőle – Meletius³⁰ feleségének megtérésétől felindulva, egy báránőfével és a dajkával, valamint néhány szolgálóval férje otthonát elhagyva, női törekenységéről megfélemedkezve, egy barlangba menekült, amely a szőlőültetvény egy félreeső zugában volt található. Volt ott egy kis borsajtó, valamint egy újonnan készült kád, amely valamiképpen a hívő népnek a formáját jelképezte. Hisszük és látjuk, hogy ők nem a régi tömlő, hanem az új kád módjára fogadták az Újszövetség mustját.³¹ Ezen a helyen az asszony két napon át kitarzott, mialatt a férje rátalált ugyan, de ő kérlelhetetlen maradt. Ahogy felvirradt a harmadik nap, meghagyta a szolgálójának, hogy mérítsen vizet; de miután észrevette, hogy mézillatú és -ízű édességet hozott neki, először megharagudott a szolgálóra, és méltatlankodva kérdezte tőle, miért tett mézet a vizeskorsóba. Utána pedig, hogy a tiltakozó szolgálót megcáfolja, a hordóhoz sietett, és miután merített belőle egy kicsit a tenyerével, megértette, hogy a víz, melyet két napon keresztül használt, a legédesebb mézből készült édességgé változott. Odaszólitotta tehát minden társát, és kérte, kóstolják meg, nehogy véletlenül csupán az ő torkát vezesse félre a csalfa íz az édességével. Mindnyájan megízlelték, és örvendeztek a csodán, mivel úgy találták: nem mézízű vizet kortyoltak, hanem a legigazibb mézet, csakhogy vízhez hasonla-

tosat. A csodálkozástól izgatottan készültek visszateretni a városba, s közben a kíváncsiságtól hajtva az ott talált sokféle növényen lévő harmatot is megízlelték, és hasonlónak találták. Miután az említett asszony visszasietett a városba, beszámolt a történekről férjének, majd rajta keresztül mindenkit odahívatott, és tüstént, minden habozás nélkül Krisztus hite mellett döntöttek. Ugyanaznap, amikor Meletius feleségét a méz arra indította, hogy elvesse magától a hitelenség keserűségét, mondom, ugyanaznap, amelyen Izrael említett leánya mintegy a pusztába kerülve megtapasztalta, hogy ama régi Mára tava megédesedik a kereszt belehelyezett fájától (Ev. XV), az egész egyház annyira illatozott a csodálatos és valóban mennyei illattól, hogy a Szent Lélek illatát – melyet néha már korábban is éreztünk, de csak kevesen – most szinte az egész atyafiság érezte; és mindenki előtt csoda volt, hogy azokban a napokban, noha szinte állandóan derült volt idő, sűrűn esett az eső, és a lassanként Krisztus hitéhez járuló zsidókat zápor előzte meg, úgyhogy amióta ezt észrevettük, mintegy tréfásan ezt mondogatjuk egymásnak: „Lám, megint esik, figyeljétek csak meg, hány zsidó tér meg Krisztus hitéhez.” Elmondani is csodálatos, hogy miközben mostanáig gyakran mondogattunk ilyesfélétet, némely zsidók a hit kapuján dörömbölnek, s nemhiába, ahogy meg van írva: „Bő záport hintesz, ó Isten, a te örökségedre” (Ps. LXVII, 10). De még maradtak asszonyok, akik vonakodtak Krisztus kenetének illatához sietni.

18. Annak az Innocentiusnak, akiről korábban említést tettünk, előkelő és állítólag özvegy nőrokona alighogy meglátta a kereszténnyé lett Innocentius, nővérenek férjét, gyermekével együtt hájóra szállt, nemcsak engedélyünkkel, hanem biztatásunktól is támogatva, minthogy Krisztus hitéhez sem a szavak, sem a csodák nem vezették el őket.³² Innocentius felesége négy napon keresztül makacs füllel hallgatta az üdvösség Igéjét, amellyel elhalmoztuk őt. Minthogy az összes gyógyszer elutasító asszonyt a hitelenség gyógyíthatatlan betegsége gyötörte, férjének, Innocentiusnak sem fenyegetése, sem könyörgése és könnyei nem tudták őt megindítani; Innocentius kérésére atyafiak sokasága gyűlt össze a házba, ahol lakott, akiknek nagy fájdalma volt, hogy az öröm ekkora gazdagságának egyetlen asszony ellenáll, mivel akkor azt hittük, nővére már a tengeren van.³³ Miután hiábavaló szavakkal hosszasan ostromolva süket füleit, semmi

eredményt nem értünk el, az imának ismert segítségéhez menekültünk, és könyörgéseinket, melyeket az emberi irgalmatlanság elutasított, az égi könyörületesség felé fordítottuk; ennél fogva csaknem a harmadik óráig himnuszok és könyörgések harci eszközeivel küzdött a hadsereg vezérünk, Jézus ellensége, Amálek ellen (Ev. XVII). Ezután, amikor már – be kell vallanom – reményünket veszítve éppen távozni készültünk, visszanyerve erőnket mindenkinek könyörgést írtunk elő, és a földön fekvő sokáig sírtunk. Mikor a könyörgés befejezésekképpen a nép *áment* kiáltott, az asszony engedelmesen megvallotta, hogy hisz, és kereszténnyé akar lenni. Mi tehát, miután ő az ördög kötelékéből feloldatott, boldogan siettünk haza.

19. A következő – vagyis Jammonába való érkezésünktől számított nyolcadik – napon végül elhatároztuk, hogy eltávozzunk a fényes győzelem nagyszerű örömhírével. De amikor útra készen már-már elhagytuk a várost, az Úr mintegy útravalóul még egy örömet adott, amely egyedül hiányzott. Tudniillik Innocentius amaz özvegy rokona visszatért a tengerről, és azonnal a térdem elé borulva könnyek között könyörgött hitünk segítségéért. Én megkérdeztem tőle: „Asszony, miért akartad testvéreidet ilyen könnyelműen itt hagyni?” Erre ő így válaszolt: „Jónás próféta is el akart menekülni az Úr orcája elől, és mégis betöltötte az Úr akaratát, noha akarata ellenére (Jon I). Fogadj el hát nemcsak engem, hanem ezeket az árvákat is, és neveld őket Krisztusnak!” És eme fájdalmas kiáltások közepette két kislányát könnyek között hozzám vezette. Ki nem sírt az örömtől? Kinek nem csordult ki a könnye ekkora boldogságtól? Természetesen befogadtam a bárányt, akiről azt hittük, hogy egyedül ő tévelyedett el a teljes létszámból; és visszahívtam őt két kicsinyével együtt Krisztus aklához.

20. Ez alatt a nyolc nap alatt, amikor ezek a dolgok történtek, a nagybőjt kezdete előtt mindenesetre páskát ünnepeltünk: hiszen kétségtelen tény, hogy ötszáznegyven lélek csatlakozott az egyházhoz. Nem gondolom tehát, hogy hiábavaló és szükségtelen végezetül megemlíteni, miközben a hatalmas bőség miatt sok mindent mellőzök, hogy Jammona lakóinak akkora tömegéből senki, aki annyi nappal korábban harminc mérföldet tett meg, sem házának ügyeit, sem a szükségleteiről való gondoskodást, sem saját kívánságait nem tartotta előbbre valóknak ennél az ügynél. Az pedig még nagyobb csoda, és még inkább öröme ad okot, hogy láthat-

tuk, amint a zsidó nép oly sokáig parlagon hagyott földje, most a hitelenség tüskebokrainak visszamet-
szése után, az Ige befogadott magja által az igaz-
ság sokszoros gyümölcset hajtja, olyannyira, hogy
az ily nagy szűzföld (*novalium*) reményében örven-
dezünk, hogy ahonnan a hitelenség roppant erde-
jét kiirtottuk, ott a hitnek igen termékeny munkája
sarjadzik. Először ugyanis a zsinagógának alapjait
szedik ki, azután pedig nemcsak hogy az új bazi-
lika építéséhez szükséges összeget gyűjtik össze,
hanem vállukon hordják hozzá a köveket.

21. Tudja meg a Boldogságotok, hogy ez [az ese-
mény] február nónéjának negyedik napján [feb-
ruár 2.] indult el a mi Urunk, Jézus Krisztus ereje
által, és nyolc nap alatt fejeződött be Átala Hono-
rius úr tizenegyedik konzulása után, amikor Con-
stantius másodsorú győzött. Ennélfogva – ha egy
méltatlan és bűnös ember szavait méltányoljátok –
fogadjátok be Krisztus indulatát a zsidókkal szem-
ben³⁴ – de Isten miatt és az ő örök üdvösségük mi-
att! Mert talán már az az Apostol által meghirde-
tett idő közeleg, amikor a pogányok sokaságának
belépése után egész Izrael üdvözülni fog (Rom XI, 25).
És talán ezt a föld pereméről származó szikrát
akarta Isten fellobbantani, hogy az egész földkere-
ség lángra lobbanjon a szeretet tüzétől.

LATINBÓL FORDÍTOTTÁK CSALOG ESZTER ÉS GRÜLL TIBOR

JEGYZETEK

* A tanulmány a Soros Alapítvány által finanszírozott *A zsidó-keresztény együttélés kétezer éve c.* kutatási program keretében 1998 májusában készült a Jeruzsálemi Héber Egyetemen, Prof. Dr. Michael Toch irányítása alatt.

1 A latin nyelvű *Collatio legum Mosaicarum et Romanarum* az egyedüli kivétel ez alól, ha valóban igaz, hogy egy Rómában lakó zsidó írta a IV. század második felében. Lásd L. C. Ruggini: *Toleranza e intolleranza nella società tardoantica: il caso degli ebrei. Ricerche di storia sociale e religiosa* 23 (1983), 33. o.

2 *Corpus Inscriptionum Iudaicarum*, I–II. vols., ed. J. B. Frey, Rome, 1936, 1952. Vol. I2 ed. B. Lifshitz, New York, 1975. Frey sajnálatos módon meghalt, mielőtt a *CII* észak-afrikai feliratokat tartalmazó 3. kötete elkészült volna. Ezek máig nehezen hozzáférhető publikációkban találhatók csak meg, lásd pl. Yann Le Bohec: *Inscriptions juives et judaïques. Antiquités africaines* 17 (1981), 165–207, 209–229. o. A zsidó feliratok összefoglaló bibliográfiáját lásd: L. Kant, *Jewish Inscriptions in Greek and Latin. ANRW* II. 20. 2. De Gruyter, Berlin, 1987. 671–713. o.

3 „Una serena convivenza delle parti” – írja C. Colafemmina (*Un nuovo ipogeo cristiano a Venosa. Nicotau* 3 (1975), 159; idézi: Rutgers, 1992. 112. n. 76. o. további szakirodalommal).

4 *De idololatria* 14. = *CSEL* XX, 46.

5 Ambrosius, *Exhortatio virginum* I, 7. = *PL* XVI, 354, vö. L. Cracco Ruggini: *Ebrei e Romani a confronto nell'Italia tardoantica, Italia judaica. In Atti del I. convegno internazionale, Bari 18–22 maggio 1981*. Roma, 1983. 51. n. 68. o.

6 *Magot*, mint a Flaviusok *municipium*át Plinius is említi (*Naturalis Historia* III, 5, 77; vö. *CIL* II, 3708). Kikötője, ahol Orosius is partra szállt, fontos helynek számított a nyugati mediterrán térségben. Severus említése a sziget zord voltáról talán annak az emléke lehet, hogy a szigetet a rómaiak száműzöttek elhelyezésére használták (Tacitus: *Annales* XIII, 43; Suetonius: *Galba* 10. o.).

7 Sztrabón Augustus-kori földrajztudós (*Geographika* III, 5, 2. C 168. o.) is kiemeli, hogy a szigeten alig volt kártékony állat, s ez annyira köztudott volt, hogy más római szerzők is beszélnek róla (Vitruvius: *De architectura* VIII, 3, 24; Plinius: *Naturalis Historia* XXV, 202. o.). Ugyancsak Sztrabón és Plinius említi, hogy a szárazföldről behozott „tengeri nyulak” – éppen a vadállatok hiányában – annyira elszaporodtak, hogy a sziget lakói Augustustól a katonaság bevetését kérték a probléma megoldására.

8 Egyes kutatók szerint ez azonos az *Altercatio ecclesiae cum synagoga* (Az egyház és a zsinagóga vetélkedése) c. irattal, amit eddig VI. századnak tartottak. Szövegét kiadta: B. Kirschner: *Oriens Christianus* 6 (1906), 22–43. o.

9 Kallinikon stratégiaileg és gazdasági szempontból is jelentős határváros volt, vö. Ammianus Marcellinus szavaival: „*munitionum robustum et commercandi opinitate gratissimum*” [hatalmas és a kereskedelem számára igen kedvező fekvésű erődváros] (XXIII, 3, 5).

10 „*Judaeorum sectam nulla lege prohibitam satis constat. Unde graviter commovetur interdictione quibusdam locis eorum fuisse conventus. Sublimis igitur magnitudo tua hac occasione suscepta nimietatem eorum, qui sub Christianae religionis nomine illicita quaeque praesumant et destruere synagoga, adque expoliare conantur, congrua severitate cohibebit*”, *CTh* XVI, 8, 9 = Linder 1987. 21. o.

11 A *defensor* (görögül *szündikosz*, v. *ekdikosz*) feladata a helyi települések megvédése volt a központi kormányzat törvénytelenégeivel szemben. Személyüket a *praefectus praetorio* jelölte ki a császár jóváhagyásával. Valentinianus óta a *defenso*rokat szigorú feltételek szerint választották ki: csak olyanok jöhettek szóba, akik korábban tartományi kormányzók voltak, megfelelő vagyonnal rendelkeztek, a szegényeket nem nyomták el adóikkal, egyszóval a *plebs* méltán remélhetett tőlük védelmet (*CTh* XXIX, 1, 3). Jones, 1964. 726. o.

12 Orosius megjelenése mindenütt a vallási béke megszü-
nését eredményezte. Augustinus is mint potenciális lázítót jellemezte: *vigil ingenio, paratus eloquio, flagrans studio* (éber szellemű, felkészült szónok, lángoló igyekezetű) *Epistula* CLXVI, 2. – J. N. D. Kelly: *Jerome, his life, writings and controversies*. London, 1975. 317. o.

13 Jones: 1964. 145. o.

14 Egyes kéziratokban a Lectorius név helyett Litorius szerepel, aki egyes feltevések szerint azonos Litorius *magister* mi-

litummal, Aetius parancsnokával (megh. 439-ben). Az azonosság elvileg nem kizárható, de Lotter felhívja a figyelmet, hogy ha Litoriusnak 418-ban már férjezett leánya volt, akkor 439-ben már legalább 60 évesnek kellett lennie, ami ebben a korban nem valószínű (1986. 316–317. o.).

15 „Vandali Balearicas insulas depraenantur” (Hydatius: *Chronica* s. a. 425. o.) (a vandálok végigpusztítják a Baleár-szigeteket)

16 Hispániát ti. ekkor a gótok tartották hatalmukban. (*Akiadó jegyzete.*)

17 Utalás a II Tim. IV,7 és Tit. I,14-re ahol Pál a „zsidó mesék” kerülésére inti a gyülekezet elöljáróit.

18 Vagyis a Rúben név helyett a Jákób nevet felvéve.

19 Utalás a II Reg. VII-ben olvasható történetre.

20 Utalás a Judic. VII-ben olvasható történetre.

21 Értsd: elvégezték a mise szertartását.

22 Utalás a II Cor. IV,4-re: „Akikben e világ istene megvakította a hitetlenek elméit, hogy ne lássák a Krisztus dicsőséges evangéliumának világosságát.”

23 Az utalás talán a nevek jelentésére és a velük történetek közti összefüggésre céloz. Jézust és az apostolokat „galielaiaknak” nevezték, ezért a Galilaeus nevű ifjú sorsa már előre sejtethető volt... (Lásd alább.)

24 Utalás az utolsó ítélet után bekövetkező örök halálra, amit a Jelenések könyve „második halálnak” nevez (Apoc. XXI,8).

25 Visszautalás az előbbi, a név jelentésével kapcsolatos gondolatra. (Lásd a 23. jegyzetet.)

26 A miseáldozatról van szó.

27 Romlott szöveghely: *cum eadem die filios Israel ab Aegypto perfidiae suae forte perfidiosa atque a servitute egressos viderent*. Mi a főszöveg értelmezését fogadtuk el, arra gondolva, hogy a szerző a négyszáz éves egyiptomi fogságot Izrael hitszegésének/hűtlenségének (*perfidia*) bizonyítékaként fogta fel, s a kivonulást az abból történő megszabadulásnak (is) tartotta.

28 „A manna pedig olyan volt, mint a koriander magva, a színe pedig mint a bdelliumnak színe” (Num. XI,7)

29 Az Ószövetség tudósairól van szó, akiket a korabeli források hol *rabbínak*, hol *doctornak*, *nomodikaaloknak* neveznek; s még az egyszerű hívők sírfeliratain is kiemelik, ha az elhunyt járatos volt a Törvényben.

30 Az alant következő történet minden bizonnyal összefügg Meletius nevével, amely magyarul „mézest” jelent.

31 Jézus példabeszédére utal a régi és az új tömlőről (Math. IX, Marc. II, Luc. V).

32 Utalás Jézus szavaira: „A beszédeket, amelyeket én mondok nektek, nem magamtól mondom, hanem az Atya, aki énbennem lakik, ő cselekszi e dolgokat. Higgvetek nekem, hogy én az Atyában vagyok, és az Atya énbennem, ha pedig nem, magukért a cselekedetekért higgvetek nekem.” (Joh. XIV,10–11)

33 A hangsúly az *egyetlen* van, mivel nővére elhajózott, ő volt az utolsó, aki még kitartott vallása mellett.

34 Kétértelmű fogalmazás: *zelum Christi ad verum Judaeos*, amit úgy is érthetünk: „a zsidók irányában”, illetve „a zsidók ellen”. Ezen a kettősségen a gondolatjelbe tett figyelmeztetés sem enyhít.

Gótikus zsinagógabelső, Spanyolország, 1350 k.

Kiűzött zsidók egy német kódexből, 1427 k.